

BÖLGESEL KALKINMA

Doç. Dr. Nuri YAVAN

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Coğrafya Bölümü
Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı
nuri.yavan@ankara.edu.tr

KALKINMA STRATEJİLERİ

▶ Ekonomik Kalkınma Stratejisi

▶ Dengeli Büyüme Stratejisi

- ▶ Büyük İtiş Modeli
- ▶ Kısır Döngü Kuramı
- ▶ Çapraz Ülke Modeli
- ▶ Düşük Gelir Tuzağı

▶ Dengesiz Büyüme Stratejisi

- ▶ Hirschman'ın Dengesiz Kalkınma Teorisi
- ▶ Streenten'in Dengesiz Kalkınma Teorisi
- ▶ Perroux Kalkınma Kutupları Teorisi

▶ Dengesiz Kalkınma Stratejisi Örneği olarak : Tarım ve Sanayi Önceliği

▶ Dengesiz Kalkınma Stratejisi Örneği Olarak Bilgi Odaklı Kalkınma

Kalkınma Stratejileri

- ▶ **Strateji:** bir amaca varmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme sanatıdır. Askeri bir terim olarak «bir ulusun ya da uluslar birliğinin savunmasında askeri siyasi, ekonomik ve manevi güçleri bir arada kullanma ve düzenleme sanatı olarak tanımlanmaktadır
- ▶ **Ekonomik anlamda strateji,** bir ekonominin uzun vadede bir amaca ulaşmak için izleyeceği politikalar demeti ve yöntemler bütünüdür. Amacı, kaynakları en etkin şekilde dağıtmak yoluyla kişi başına geliri arttırmaktır.
- ▶ **Kalkınma stratejileri,** kişi başına gelir artışıyla temsil edilen ekonomik büyümenin yanı sıra sosyolojik, kültürel, siyasi, teknolojik tercihleri de tanımlar.
- ▶ Kalkınma stratejileri «**dengeli**» ve «**dengesiz**» kalkınma stratejileri olarak iki şekilde tanımlanır. Ekonomi de planlanan yatırımların dengeli mi yoksa dengesiz şekilde mi gerçekleştirileceği sorusu esas alınmaktadır.

Dengeli Kalkınma Stratejisi

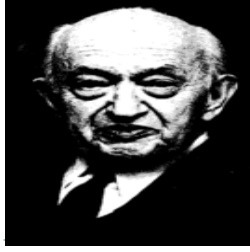
- ▶ **Dengeli** kelimesi ekonomideki kalkınma için gerekli yatırımların dengeli bir şekilde, başka bir ifadeyle, biri diğerine göre öncelikli olmaksızın yatırım dağılımının gerçekleştirilmesidir. Bu dengeli dağılım ise bir **plan** çerçevesinde yapılır.
- ▶ Dengeli kalkınma ise, kıt kaynakların dağılımında ve kullanımında kesimler arası uyumu ve tamamlamaları esas alan dolayısıyla kalkınmayı planlama yoluyla gerçekleştirmeyi hedefler.
- ▶ Dengeli kalkınma, ekonomi içinde kıt kaynakların en uygun şekilde dağılımının nasıl olacağı, kaynakların dağılımında yatırım kriterleri ve piyasa mekanizmasının etkinliği sorununu ön plana çıkarır.
- ▶ **Dengeli kalkınma düşüncesinin temelini** az gelişmiş ekonomiler oluşturur ve bu tip ekonomilerde piyasanın tek başına kaynak dağılımını en uygun şekilde yapamayacağını ve gelişme için yeterli olmayacağını savunur
- ▶ Neoklasik iktisadın gelişmiş ekonomileri ele alması ve piyasanın tüm sorunları çözümünde etkili olduğunu savunduğu için dengeli kalkınma teorileri, neoklasik görüşe ve piyasa mekanizmasına karşı çıkararak değişik derecelerde piyasaya müdahale edilmesi gerektiğini savunurlar.
- ▶ Kalkınma yolunda olan bir ülkenin yatırımlarının sektörel, bölgesel, piyasalar hatta mallar açısından bir uyumunun olması ve hiçbir tarafın ihmal edilmemesi gerektiği savunulur.
- ▶ Yatırımlar gerçekleştirilirken eş zamanlı bir şekilde yani aynı anda yapılması gerektiğini savunur. Bunun nedeni ise, **üretimde karşılıklı bağımlılık (üretimdeki tamamlama)** ilkesiyle ilgilidir. **Her arz Pazar ihtiyacı duyar ya da her gelir artışı talebi uyarır ilkesi geçerlidir.**

Dengeli Kalkınma Stratejisi

Dengeli Kalkınma Stratejisinde 4 model bulunmaktadır. Bunları sıralarsak,

- ✓ Büyük İtiş Modeli (Paul Narcoz Rosenstein Rodan)
- ✓ Kısır Döngü Kuramı (Ragnar Nurkse)
- ✓ Çapraz Ülke Modeli (Hollis B. Chenery)
- ✓ Düşük Gelir Tuzağı (Harvey Leibenstein)

1. Büyük İtiş Modeli

Rosentein Rodan , geri kalmış bölgelerin ekonomilerinin kalkınmasındaki engelleri şöyle sıralamıştır:

- ▶ Bölgede milli gelir düzeyi düşük olduğu için talep yönünden darlık bulunmaktadır
- ▶ Bölge nüfus ve alan olarak geniş olmasına karşın arz yani üretim azdır
- ▶ Sermaye miktarı düşüktür.

Bölgenin kalkınmasında 2 yol bulunmaktadır:

1. **Dikey bir sanayileşme modeli:** Sanayileşme bölgeye herhangi bir dış yardım olmaksızın bölgenin kendi kaynakları ile sağlanacaktır. Emek fazlasının olduğu geri kalmış bölgeden sermaye fazlasının olduğu gelişmiş bölgeye emek göçüyle bölgenin kalkınması söz konusudur. Ancak bu gelişmiş bölgedeki sanayinin tüm dallarında yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Sermaye birikiminin ve iç piyasanın sınırlı olmasından, piyasa dinamizminin yetersizliği bu stratejinin başarılı olmasını zorlaştırmaktadır.

2. **Sanayileşme:** Sermayenin geri kalmış bölgeye gelme yolu sanayileşmedir. Rodan, ilk aşamada ortaa çıkabilecek sorunların bu aşamada **dışsallıklar** ve **tamamlaşmalar** aracılığıyla ortadan kalkabileceğini ve yabancı özel sermaye yatırımlarının kullanımının daha avantajlı olduğunu açıklar.

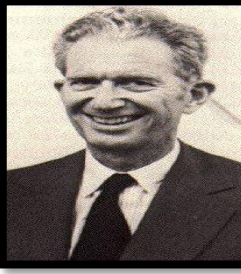
Geri kalmış bölgelerde sanayileşmenin başarılması için varolandan farklı kurumsal bir çatı gereklidir. Bu durumda bütün bir endüstri, tek bir dev firma veya tröst ele alınmalı ve tüm faaliyetler planlanmalıdır. Tüm sanayiye tek çatı altında toplayan böylesi büyük ölçekli planlama ile farklı sanayilerin birbirini tamamlamaları ve dışsal ekonomilerden faydalanmaları sağlanmış olacaktır. Böylece hem yaratılan gelirler farklı mallara harcanacak hem de farklı malları üreten sanayiler yaratılacaktır. Bu da malların satılmama tehlikesini ortadan kaldırarak Pazar darlığı sorununu çözecektir.

2. Kısır Döngü Kuramı

- ▶ Bu kuram, bir ekonominin geri kalmışlığını düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım, düşük verimlilik ve sonuç olarak tekrar düşük gelir seviyesine bağlayarak ülkenin kısır döngü içinde denge oluşturduğunu savunmaktadır.
 - ▶ Geri kalmış bir ekonominin yaşadığı bu durumdan çıkış için farklı endüstrilere aynı dönemde yatırım yapmak gerekmektedir. Çünkü farklı endüstrilere aynı anda yatırım yapılması sonucunda piyasa bütünüyle genişleyeceğinden kısır döngüden kurtulmak mümkün olacaktır.
 - ▶ Kalkınmanın büyük itişle başlatılabileceği ve sanayileşmenin başarılabilmesi için sanayiler arası tamamlama önemlidir.
 - ▶ Geri kalmış bir ekonominin gelişmesinin önemli aracı planlıdır. Çünkü planlama sayesinde birkaç sanayi dalında birbirini tamamlar ve destekler nitelikte yatırımlar yapacaktır.
 - ▶ Birden fazla üretim alanının gelişmesi pozitif dışsallıklara yol açarak, iç piyasanın ve pazarın genişlemesine ve dolayısıyla verimliliğe yol açacaktır. Bu şekilde yapılacak yatırım hamlesi ile ekonomik kalkınmada **yoksulluk kısır döngüsünün** kırılacağı savunulmaktadır.
 - ▶ Birbirini destekleyen ve tamamlayan yatırımla birlikte piyasa darlığı sorunu, düşük verimlilik sorunu ortadan kalkacaktır. Gerek arz gerek taleple ekonomi kısır döngüden kurtulacaktır.
-

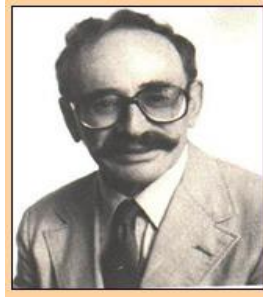

3. Çapraz lke Modeli

- ▶ İlk olarak iç kaynak dağılımı konusuna odaklanmıştır. Az gelişmiş ekonomilerde kaynak dağılımı ile piyasa arasındaki bağ zayıftır. Bu nedenle kaynak gelir ilişkisi istenen yönde oluşmaz ve bu durum ekonomide dengesizlik yaratır. Piyasadaki fiyatların sosyal maliyetleri yansıtması sonucu faktör piyasa fiyatları da sosyal maliyetleri yansıtmayacaktır. Girişimcinin sağladığı kar ile sosyal karlılık arasında fark ortaya çıkacaktır. Bu fark ne kadar büyük olursa kaynak dağılımında optimalden o kadar uzaklaşılacaktır. Bu dağılımı optimale yaklaştıracak olan ise **gölge fiyatları** dikkate alan planlamadır.
 - ▶ İkinci olarak **retim etkinliği ile zaman içindeki değişebilirliğinin ve dışsal ekonomilerin varlığının** karşılaştırmalı üstünlük kuramında yer almaması eleştirilir. Az gelişmiş ekonomilerdeki mal ve faktör fiyatlarının fırsat maliyetlerini yansıtmadığını belirterek, ekonomi içi kaynak dağılımı ile dış ticaret teorisini az gelişmiş ekonomiler açısından birleştirici bir görüş ortaya çıkmıştır
-

4. Düşük Gelir Tuzağı

- ▶ Piyasa mekanizmasının az gelişmiş ekonomilerde etkin olamayacağını ve bu tip ekonomilerde piyasa mekanizmasına bağlı kalkınmayı reddeden bir anlayışa sahiptir. Bu görüş 2 temele dayanır:
 1. **Düşük gelir tuzağı:** kişi başına gelirin bulunduğu koşullarda, kişi başına gelirdeki küçük artışlar, geliri eski düzeyine döndürecek etkenleri harekete geçirir. Böylece az gelişmiş ülkelerin kısır döngüsünün toplumun içsel dinamiğine bağlıdır ve bu yapı istikrarlı bir yoksulluk dengesine yol açar.
 2. **Girişimcilerin kar maksimizasyonu ile milli gelir artışı arasındaki zayıf olması nedeniyle piyasa etkin işlemez.** Piyasadaki bireysel kar ile sosyal kar arasındaki bağın zayıf olduğunu ve piyasa koşullarının sonucu olarak paralellik ortadan kalkar. Kısaca, düşük gelir seviyesinde yer alan az gelişmiş ekonomilerde girişimciler büyümeyi sağlayacak yeteneğe ve fırsata sahip değildirler
-

Dengesiz Kalkınma Stratejisi

- ▶ Dengeli kalkınma stratejilerinde savunulan geri kalmış ülkelerde piyasa ve fiyat mekanizmasının üretim faktörlerinin optimum dağılımını gerçekleştirmediği görüşü geçersizdir
- ▶ Piyasa ve fiyat mekanizmasının kaynakları daha karlı alanlara yönlendirecek kadar etkin olduğu kabul edilir.
- ▶ Kamunun müdahalesi ve planlama, piyasa ekonomisinin dinamik araçlarından yaralanmayı kısıtlamaktadır. Kalkınma sıçramalar ve patlamalar sonucu gerçekleşebilir.
- ▶ Dengesiz kalkınma stratejisinin temel ilkesi, az gelişmiş ekonomilerin kalkınmasının durgun ya da yumuşak bir biçimde gerçekleşemeyeceğini, aksine ekonomideki sıçramalar ve dalgalanmaların dinamik bir gelişme ortamı yaratacağıdır.
- ▶ Tamamlamalar ve tam uyum içinde gerçekleştirilecek yatırımlar ekonomide statik bir durum yaratarak kalkınmayı yavaşlatır ya da geciktirir. Belli şartlar altında dengesizlik gelişmeyi canlandırır, teşvik eder ve sektörlerde sıçramalara yol açarak ekonomiyi dinamik bir sürecin içine sokar.

Dengesiz Kalkınma Stratejisi

- ▶ Bir diğerk temel durum ise, az gelişmiş ekonomilerde iç piyasanın dar olmasıdır.
- ▶ Geri kalmış ekonomilerde tüm sektörlerde gerçekleştirilebilecek büyük bir yatırım hamlesi için gerekli sermayenin düzenli olarak bulunmaması da dengesiz kalkınmayı zorunlu kılar
- ▶ Dengesiz kalkınma teorisinde piyasaların etkinliği, fiyat mekanizmasının optimum kaynak dağılımı üzerindeki rolü, dışsal ekonomiler ve ölçek ekonomilerinin oluşması ve tamamlama konularında görüşler farklılaşmaktadır. Bu görüşler 3'e ayrılabilir:
- ▶ Hirschman'ın Dengesiz Kalkınma Teorisi
- ▶ Streenten'in Dengesiz Kalkınma Teorisi
- ▶ Perroux Kalkınma Kutupları Teorisi

Hirschman'ın Dengesiz Kalkınma Teorisi

- ▶ Hirschman dengesiz kalkınma teorisinin öncüsüdür. Temel savı, az gelişmiş ülkelerde bütün sektörlerde aynı anda bir kalkınma hamlesini gerçekleştirebilecek ne sermaye birikimi ne de yeterli piyasa genişliği bulunmadığıdır.
 - ▶ Ekonomiler içindeki belli sektörlerle ağırlık verilmesi sektörler arası ilişkilerden dolayı ekonomide bir sıçrama ve büyük itiş gerçekleşir. Ancak buradaki sektörler arası bağ, dengeli kalkınmada öngörülen dengeli ve uyumlu kaynak dağılımı politikası değil, fazla veya eksik kapasitelerin uyarıldığı bir dinamik süreç olarak tanımlanmaktadır.
 - ▶ Planlama ve piyasa mekanizmasının kalkınma sürecinde en büyük etken olduğuna karşı çıkararak, dinamik bir kalkınma süreci dengesiz veya eksik kapasite yaratılarak yaşanacağı savunulur.
 - ▶ Büyüme sürecinde ekonomide ortaya çıkan darboğaz ve kıtlıklar, girişimciler için yeni fırsat yaratır ve yeni yatırımlar teşvik edilir. Az gelişmiş ülkelerde bu süreci başlatacak fiyat sinyallerinin bu ülkelerdeki Pazar darlığı ve eksik rekabet nedeniyle yetersizdir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde girişimcilik ve tasarruf açısından potansiyelleri ortaya çıkaracak baskı mekanizmaları gibi düzenlemeler yapılmalıdır.
 - ▶ Gelişmiş ülkeler ise, mevcut kaynakların optimal dağılımını sağlamaya çalışmak yerine ekonomideki gizli, dağınık halde ya da kötü kullanılan kaynak ve yetenekleri bulmak ve ortaya çıkarmaya çalışmalıdır.
 - ▶ **Hirschman'ın dengesiz kalkınma teorisine ilişkin eleştiriler 2 şekilde eleştirilir:**
 - ▶ **İlk eleştiri**, gelişme yolundaki ülkelerde başlangıçta yatırımların büyük bir bölümü kamu kesimi tarafından yapılmaktadır. Piyasa mekanizmasının bu tip ülkelerde çalışmasını bekleyen ve kamu müdahalelerinin sınırlandırılmasını isteyen Hirschman bu gerçeği gözardı etmektedir.
 - ▶ **İkinci eleştiri** ise, bir kesimin diğer kesimle söz konusu bağları mutlaka her iki sektörün de gelişmesini zorunlu kılmaktadır.
-

Streenten'in Dengesiz Kalkınma Teorisi

- ▶ Bu stratejiye göre denge statükoyu devam ettiren bir durum iken, gelişme, statükonun değiştirilmesidir.
 - ▶ Dengesizlik gelişmeye engel değil, aksine teşvik eden bir faktör olabilir ve denge konusunda ısrar etmek durgunluğu önlemek yerine dar boğazlara neden olabilir.
 - ▶ Piyasalar yönlendirici rol üstlenirken, kamu kesimi üretici ağırlığa sahip değildir.
 - ▶ Dengeli kalkınma planlama ve piyasaları kontrol etme faaliyetleri, ekonomiyi bir kalıp içine sokarak olası denge dışı gelişmeleri önlemektedir
 - ▶ Üretim ve tüketimdeki dengesizlik durumu 2'ye ayrılır.
 - ▶ **Statik etken**, belirli ihtiyaçlar ve teknoloji karşısında bölünmezlikler ya da ölçek ekonomileri gibi unsurlardır. **Dinamik etken ya da nicel faktörler** ise, yeni ihtiyaçların doğmasını karşılayacak uyarıcı kuvvetler, yeni buluşlar ve teknolojik yenilikler gibi piyasanın dinamik yapısı için ortamın uygunluğudur
 - ▶ Bölünmezliklerin, artan maliyetlerin, yatırım girişimlerinin ve yeni buluşların önemli olduğu ekonomilerde dengesiz büyüme söz konusudur. En fazla dışsalılık taşıyan, yenilik ve tamamlayıcı özelliği olan endüstriler öncelikli olmalıdır.
 - ▶ Bu kalkınma stratejisine gelen eleştiri, az gelişmiş ülkede piyasanın içsel dinamizmi ya da yeni buluşlar gibi dinamik etkenlerin yetersiz olduğu görüşüdür. Çünkü az gelişmiş ekonomiler teknoloji yaratma dönemine ulaşamamış ülkeler olma düşüncesine yöneliktir.
-

Perroux Kalkınma Kutupları Teorisi

- ▶ Kalkınmanın ülkenin her yerinde aynı anda başlamasının mümkün olmayacağını, bazı bölgelerin kalkınmada öncelik kazanacağını ve kalkınma kutupları oluşacağını savunmaktadır. Kutuplaşmanın nedenleri ise,
 - ▶ Belli mallar ancak belli merkezlerde satılabilir. (hammaddeye ya da limana yakınlık, gerekli teknolojinin varlığı, vasıflı emek, altyapı vb. unsurların olduğu pazarda konum almak avantajlı olabilir)
 - ▶ Karşılıklı beklentiler pazarın büyüklüğünü belirlerken sonradan dahil olacaklar için bir kutuplaşma nedeni oluşturmaktadır. Kalkınma kutupları yayılma etkileri yaratarak arz ve talep açısından arttırıcı etkisi olan itici bir güçtür
 - ▶ Kutuplaşma bazen de geriletici etkiler de ortaya çıkarabilir. Gelişmenin yaşandığı sektörde gelir artışı yaşanırken diğer sektörlerden üretim faktörlerinin çekilmesi bölgesel farklılığı ve diğer bölgenin fakirleşmesine yol açar. **Kutuplaşmanın en önemli tehlikesi**, gelir dağılımı dengesizliğini arttırması ve bunun kalkınmayı engellemesidir.
-

Dengesiz Kalkınma Stratejisi Örneği olarak : Tarım ve Sanayi Önceliği

▶ **Tarım Sektörüne Öncelik Verilme Nedenleri:**

- ✓ Kalkınmanın başlarında yeterli sermaye olmaması, girişimci, teknik bilgi ve teknik teçhizatın olgunlaşmamış olması ve tarımsal üretim potansiyeli bulunan ülkelerde daha az sermaye gerektirdiği için öncül yatırımlar bu sektöre yapılır
- ✓ Az gelişmiş ülkelerde istihdamın çoğunluğunun tarım kesiminde yer almasıdır.
- ✓ Kalkınma için gerekli olan sermaye mallarının üretilenemiyor olması ithalatı zorunlu kılar. Ancak tarım kesiminin ithalat gereğinin sermaye kesimine göre az olması öncelikli olmasında diğer bir faktördür
- ✓ Dış ödemelerde ihtiyaç duyulan döviz ihtiyacının karşılanabilmesinde tarımsal ürün ihracatından yararlanılabilmektedir.
- ✓ Gerek bu ülkelerdeki gerekse dünya nüfus artışının gelecekteki gıda maddeleri talebini oluşturması, bu maddelerin üretildiği tarımı öncelikli kılar

Dengesiz Kalkınma Stratejisi Örneği olarak : Tarım ve Sanayi Önceliği

▶ **Sanayi Sektörüne Öncelik Verilme Nedenleri:**

- ✓ Uluslararası pazarlara açılmayı hedefleyen bir ekonomi için arz esnekliği önem taşır. Tarım sektöründe arz esnekliği düşük olması nedeniyle üretimin Pazar koşullarına göre arttırılıp azaltılmasını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle arz esnekliği yüksek olan sanayi burada öncelikli konumdadır.
- ✓ Arz esnekliğini arttırmak için teknoloji sayesinde oluşmaktadır. Teknoloji de sanayi kesimine daha fazla uyarlandığı için öncelikli konumda olan sanayi olacaktır.
- ✓ Sanayi dinamik ve yeniliklere açık yapısının kalkınmanın içeriği ile tutarlı olmasıdır. Yeni buluşlar ve girişimler yaratmak konusunda sanayi tarıma göre öncelikli konuma sahiptir.

Tarım ve sanayi kesimi öncelikli politikaları dışında hizmet sektörü öncülüğünde de bir gelişme görülebilir

Dengesiz Kalkınma Stratejisi Örneği Olarak Bilgi Odaklı Kalkınma

- ▶ Bilgiye sahip olmak, üretmek, çoğaltıp depolamak ya da dağıtmak için yapılan faaliyetlerin ve yatırımların tümü bir gelişmişlik göstergesidir.
- ▶ Bilgi ve iletişim teknolojileri her geçen gün artan bir hızda yaşama katılımı, ekonominin üretim, tüketim ve dağıtım ilişkilerini derinden etkilemekte ve piyasalar bilgi temeli üzerine yeniden yapılanarak rekabetin temel ögesi bilgi haline gelmektedir.
- ▶ Bilgi, tarım, sanayi ve hizmetlerden sonra **dördüncü sektör** olarak kabul edilmektedir. Bilgi ekonomisi ve toplumu yaratılarak sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğine olan inanç artmaktadır.
- ▶ Bilgiye dayalı sektörlerle öncelik veren bir kalkınma anlayışını genel olarak dengesiz kalkınma içinde sayılmaktadır. Çünkü yatırım yapacak sektörler seçilmiş ve öncelikli konumdadır.
- ▶ Ülkelerin geleneksel ekonomilerini bilgi ekonomilerine dönüştürme başarıları sürdürülebilir ekonomik büyüme ve toplumsal gelişme performanslarını belirler.

Yararlanılan Kaynak: Adaçay, F. R. 2012, Kalkınma ve Sanayileşme Stratejileri, İçinde Günsoy, B. ve Özsoy, C. (Eds) İktisadi Kalkınma, Anadolu Üniversitesi

▶ Yayınları, Eskişehir.